

Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"

Юрій Мацієвський

Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після „помаранчевої революції”

Юрій Мацієвський,
кандидат політичних наук,
завідуючий кафедрою політології
Національного університету „Острозька академія”

Зміна влади в Україні, спричинена „помаранчевою революцією”, породила сподівання на швидку демократизацію і поступ до консолідованої демократії. У статті обґрунтовується думка, що зі зміною влади політичний режим в Україні залишається гібридним, перехідним. (Гібридним вважається режим, що поєднує в собі елементи авторитаризму з ознаками демократичного урядування).

Проблема вивчення політичних і суспільних трансформацій має важливе теоретичне і практичне значення для суспільств, що перебувають у процесі змін. До таких суспільств належить і Україна.

Драматичні події кінця 2004 року потребують пояснення і прогнозування можливих напрямів змін суспільства і держави. В цій розвідці увага зосереджується на трансформаціях політичного режиму в Україні, що відбувалися між президентськими виборами 2004 року та парламентськими виборами 2006 року. Незважаючи на те, що з моменту зміни влади минуло майже два роки, серйозного аналізу трансформацій політичного режиму фактично не здійснювалося. Метою публікації є спроба заповнити цю прогалину.

Спробую дати відповідь на деякі ключові питання. Який тип політичного режиму сформувався в Україні в період президентства Л. Кучми? Який тип зміни влади стався в Україні: еволюційний чи революційний? Чи зі зміною влади змінився тип політичного режиму? Якщо так, то який тип політичного режиму складається в Україні?

Поняття „політичний режим” тут використане для позначення сукупності прийомів і методів, за допомогою яких здійснюється політична влада. Для визначення суті політичного режиму прийнято звертати увагу на такі ознаки: а) процедури і способи формування владних інститутів; б)

стиль ухвалення політичних рішень; в) взаємозв'язок між владою і громадянами.

Варто зазначити, що перелічені ознаки дають змогу легко розрізнити усталені автократії чи демократії, проте вони не дуже придатні для визначення перехідних режимів. Тому для аналізу політичного режиму в Україні, який саме перебуває в процесі трансформації, ці ознаки (індикатори) будуть уточнені.

При аналізі політичних режимів потрібно мати на увазі, що зміни урядів чи головних осіб при владі не обов'язково призводять до зміни режиму. Зміна ж режиму, хоч це і траплялося значно рідше, може відбутися без зміни уряду (перехід від парламентського до прем'єрського урядування в часи М. Тетчер) або без зміни форми правління (прихід до влади нацистів у Німеччині).

Політичний режим в Україні з 1994 по 2004 рік

Визначення типу політичного режиму в Україні періоду президентства Л. Кучми було однією з тем, що не заохочувалися владою. Офіційні ідеологи експлуатували тезу, що, починаючи з 1991 року, Україна перебуває в перехідному стані, рухаючись від тоталітаризму до демократії. Процес демократизації мав би завершитись формуванням правової та соціальної держави, розбудовою громадянського суспільства і ринкової економіки.

Починаючи з середини 1990-х років, уявлення про те, що декларовані цілі розходяться з повсякденною політичною практикою, з'явилися у середовищі вітчизняних інтелектуалів, а згодом поширилися серед значної кількості громадян України. З-поміж небагатьох дослідників, які безпосередньо вивчали політичний режим в Україні, не було ілюзій щодо недемократичності режиму, проте були досить суттєві розбіжності стосовно визначення його типу.

Так, В. Полохало започаткував дискусію щодо недемократичної спрямованості перехідного періоду в Україні і запропонував тезу про неототалітарний характер політичного режиму в Україні [1]. Він визначив сім рис посткомуністичного неототалітаризму, що були характерні, на його думку, для більшості пострадянських країн: 1) відчуження більшості суспільства від влади за одночасної багатовимірної залежності від неї; 2) одностороннє підкорення громадян правилам, нормам і безконтрольне здійснення державою своїх повноважень; 3) брак реальних гарантій декларованих прав людини, безпорадність індивіда перед чиновниками; 4) тіньові присвоєння, розподіл загальнонародної власності за панування клієнтельських зв'язків; 5) поєднання корумпованої політичної влади, тіньової економіки і кримінального світу; 6) домінування ролі номенклатурно-корпоративних кланів, симбіоз олігархії та авторитаризму; 7) утилітарне використання олігархами демократичних норм і процедур.

**Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"**

Юрій Мацієвський

Посткомуністичний неототалітаризм В. Полохало визначив як „гібридний тип суспільного устрою й політичного режиму, такий новітній різновид тоталітаризму, за якого всеохоплюючий контроль, систематичні примус і насильство (або загроза їх застосування) з боку посткомуністичної олігархічної влади щодо більшості населення здійснюється легітимно, з використанням демократичних технологій, причому ж не в жорстких (на відміну від тоталітаризму „класичного”), а у відносно м’яких формах, через безліч багатовимірних і стійких залежностей (і очевидних, і латентних – соціокультурних, правових, економічних тощо)” [2].

Якщо В. Полохало заперечував доцільність використання західних теорій суспільної трансформації, то А. Колодій, використовуючи модель переходу, розроблену американськими політологами, запропонувала п’ять сценаріїв подій в Україні. Лише перший сценарій передбачав поступ до демократії. Всі інші в тій чи іншій формі передбачали встановлення авторитарного правління. А. Колодій не запропонувала власного бачення типу політичного режиму, що сформувався в Україні в другій половині 1990-х років. Натомість вона використала твердження Г. О’Доннела та Ф. Шміттера про те, що Україна належить до перехідних суспільств з неконсолідованою, неповною демократією, де старий політичний режим зруйновано, а новий ще не можна вважати стабільним [3].

На те, що політичний режим в Україні з 1991 року до початку другої половини 1990-х років набув неототалітарного характеру, вказував С. Лінецький. Використовуючи систему аргументації „від протилежного” дослідник виокремив шість тез щодо того, що тоталітарний режим в Україні розпався, і піддав їх жорсткій критиці. Автор стверджує, що „попри значну інерцію свого розвитку, неототалітаризм перебуває в стані протистояння з демократичною альтернативою”. „Перехідність” у цьому контексті означає радше невизначеність остаточного підсумку їх змагання, незавершеність, суперечливість і непослідовність самої трансформації режиму, а, отже, його певну історичну самотність [4].

Якщо українські дослідники переважно намагалися виявити міру відходу політичного режиму в Україні від класичного радянського зразка, то західні теоретики спробували вмістити український випадок у ширший теоретичний і порівняльний контекст. В результаті з’явилась низка досліджень, що пояснювали особливості пострадянських трансформацій в Україні.

Зі спробами перенести модель демократичних переходів латиноамериканських країн на пострадянські з’явилися критичні оцінки доцільності такого підходу. Спочатку П. Кубічек (P. Kubicek), а згодом Т. Каротерс (T. Carothers) виступили з критикою ідеї про невідворотність демократичних перетворень у країнах з авторитарним минулим. П. Кубічек виявив риси корпоративного державного устрою в Україні часів президентства Л. Кучми, що наближали її до латиноамериканських країн.

Україну середини 1990-х років (як і Росію) він назвав „делегативними демократіями”, у яких населення залишається пасивним у період між виборами [5].

Політолог Т. Кузьо заперечує поширену серед транзитологів тезу про Україну як „делегативну демократію”. Ця концепція, з точки зору Т. Кузьо, може бути використана лише для Півдня і Сходу України, де населення виявляло політичну активність переважно в період виборчих кампаній. Проте жителі Західного і Центрального регіонів зберігали громадянську і політичну активність і в період між виборами [6].

Натомість Т. Кузьо, услід за Т. Каротерсом та деякими іншими західними політологами, пропонує визначати Україну як „гібридну державу” зі змагальним авторитарним режимом. Для гібридної держави характерним є поєднання залишків старої радянської системи з новими економічними та політичними інститутами. „Політичний процес у гібридній державі визначається застоєм, корупцією і домінуванням еліт, які приносять мало користі для країни і мають малу підтримку населення” [7].

Для гібридних держав, до яких Т. Каротерс зарахував також Росію, Болгарію, Боснію, Албанію і Молдову, характерними є шість ознак: 1) інтереси громадян недостатньо враховуються або ігноруються; 2) низький рівень політичної участі в період між виборами як у „делегованій демократії”; 3) часте порушення правових норм; 4) вибори дають непевні результати і тому мають низьку легітимність; 5) низький рівень довіри до державних інститутів; 6) в цілому недосконале функціонування держави.

Ці ознаки Т. Кузьо уточнює і доповнює на прикладі України, наводячи десять свідчень того, що Україна часів президентства Л. Кучми була державою, в якій домінувала неорадянська політична культура [8]: 1) утримання монопольного контролю центристами (провладні партії); 2) СДПУ (о) – аналог КПУ радянських часів; 3) намагання кооптувати недержавні інституції до корпоративної співпраці; 4) нетерпіння до опозиції; 5) недотримання правових норм; 6) негативне ставлення до ЗМІ; 7) СБУ повернулася до неорадянських методів боротьби з опозицією; 8) діють принципи радянської національної політики (домінування російської мови, відзначання радянських свят); 9) антиамериканізм та антизахідна риторика; 10) гасла про інтеграцію до євроатлантичних структур як ширма для загравання із Заходом.

Змагальним авторитаризмом Т. Кузьо вважає режим, який має дві тенденції. З одного боку – домінування олігархів під прикриттям центристських партій у парламенті, а з іншого – спроби опозиції стримати олігархічні клани у намаганні встановити повністю авторитарний режим. Через те, що провладні політичні еліти часів Л. Кучми були роз’єднані, а опозиція була досить потужною, в Україні повністю авторитарний режим не був встановлений.

**Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"**

Юрій Мацієвський

Стан нестабільної рівноваги, що склався в Україні в період президентства Л. Кучми, у випадку перемоги на президентських виборах В. Януковича міг зміститися в бік авторитарної консолідації, або ж у бік демократичної консолідації у випадку перемоги В. Ющенка. Проте, з огляду на події, що відбувалися в Україні між президентськими і парламентськими виборами, останнє очікування видається передчасним.

Пояснення механізму авторитарного державного контролю в Україні та в інших пострадянських республіках було здійснене американським дослідником К. Дарденом (К. А. Darden). Він вважає, що Україна в період президентства Л. Кучми була „шантажистською державою”. Механізм державного шантажу складався з трьох елементів: прихильного ставлення державного керівництва до проявів корупції, використання політичною верхівкою апарату державного нагляду за чиновниками нижчого рангу з метою нагромадження проти них „компромату” і вибіркоче застосування закону. Платою за поблажливе ставлення до себе з боку влади була політична лояльність до режиму, а нагородою – залучення до корупційних схем. Незгодні з режимом кожної миті могли бути розчавлені за допомогою податкової адміністрації чи інших державних структур [9].

Модель К. Дардена використовував М. Рябчук у кількох своїх есе для ілюстрації здійснення влади під час президентства Л. Кучми [10].

Подібну характеристику політичного режиму часів президентства Л. Кучми знаходимо у статті Х. ван Зона (H. van Zon). Цей дослідник називає політичний режим в Україні „бюрократичним”, а державу неопатримоніальною на тій підставі, що „Україна не має консолідованого, модерного державного апарату, а є швидше неопатримоніальною державою, в якій кожен державний службовець має власний ф’єф (феодалне володіння). Державний апарат нагадує мереживо окремих інституцій більше стурбованих захистом своїх привілеїв, ніж служінню суспільству” [11].

Західні дослідники звернули увагу на вплив радянських інститутів на політичний устрій, практику урядування та непослідовність проведення реформ, що дало підстави назвати Україну гібридною державою з електоральним (П. Данієрі) чи змагальним (Т. Кузьо) авторитаризмом.

Як бачимо, політичний режим в Україні за президентства Л. Кучми більшість дослідників визначає як недемократичний в діапазоні від неототалітарного (В. Полохало) до змагального напівавторитарного (Т. Кузьо). Такі коливання у визначеннях відображають коливання в суті самого режиму, який за десять років пройшов кілька етапів еволюції. На мою думку, в останні роки президентства Л. Кучми політичний режим в Україні мав вигляд змішаного правління близького оточення та окремих членів сім’ї Президента з впливом кількох конкуруючих фінансово-промислових груп. Кожна з них в обмін на лояльність до центру

отримувала привілеї у своєму регіоні. Такий режим можна визначити як патримоніально-олігархічний авторитаризм.

Революція чи перехід?

Серед більшості українських дослідників та деяких західних вчених вже утвердився погляд на події листопада - грудня 2004 року як на революцію [12]. Спроба політологічного обґрунтування революційності цих подій найповніше, як на мене, була здійснена А. Колодій та В. Якушиком [13]. Їх аргументи зводяться до того, що в Україні відбулась не соціальна революція, а політична. На відміну від соціальної революції, що супроводжується насиллям, політична можлива без нього. Проте в Україні революційність проявилась у масових силових діях (В. Якушик) чи примусовому відбиранні влади (А. Колодій). В результаті цього змінився політичний режим.

На мою думку, поділ революцій на соціальні і політичні некоректний. Поняття політичної революції вперше використав К. Маркс для позначення першого етапу соціальної революції [14]. За К. Марксом, будь-яка соціальна революція є результатом політичної, суть якої - у поваленні старої влади шляхом революційного повстання. Для К. Маркса, що мислив діалектично, політична і соціальна революції були етапами одного процесу. Українські вчені цю думку К. Маркса не взяли до уваги, натомість розмежували цілісне поняття революції на два типи - соціальну і політичну.

Використання поняття „політична революція” вітчизняними вченими зумовлювалося потребою обґрунтувати революційність українських подій попри те, що в їх ході не спостерігалось насильницьких дій. Політична революція в інтерпретації В. Якушика та А. Колодій має вигляд евфемізму для позначення політичного перевороту. Ні революції, ні перевороту в Україні однак не було. **Події листопада - грудня 2004 року в Україні коректніше назвати широкомасштабними акціями політичного протесту, спланованих лідерами опозиції і підтриманих значною кількістю громадян України, в результаті чого відбулось падіння авторитарного режиму Л. Кучми.**

Теза про „позаправову природу масових силових дій” чи „примусове відбирання влади” також вразлива для критики. Блокування протестуючими урядових будівель, перекриття шляхів, „прийняття присяги” В. Ющенком, видання декретів „Комітетом національного порятунку” - дії, які В. Якушик називає „систематичним прямим тиском широких революційних мас” на різні гілки та органи влади, безумовно були здійснені з метою тиску на діючу владу. Але не більше. В інший спосіб під час політичної кризи здійснювати тиск було неможливо. Згадані автори не пояснюють, що, на їхню думку, є суттю силових дій, чи примусу. В інтерпретації В. Якушика „силові дії” і „тиск” є явищами одного порядку.

**Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"**

Юрій Мацієвський

На мій погляд - ні. Силкові дії передбачають використання сили. В політиці це такі дії, що передбачають фізичне протистояння. Політичний тиск - явище іншого роду. Його суттю є здійснення впливу на суб'єкта прийняття політичних рішень, а метою - „підштовхування” суб'єкта до прийняття рішення в бажаному для ініціатора тиску напрямі. Отже, тиск не може бути прямим. Прямим може бути лише примус у вигляді фізичного насилля.

Перелічені вище дії, як визнає В. Якушик, „не є специфічними рисами лише революції. Вони - загальні ознаки як для неї, так і для бунту, повстання, перевороту” [15]. На мою думку, ці дії краще визнати ознаками **політичного протесту**, аніж політичної революції. Вони не були й свідченням примусового відбирання влади. Адже рішення про анулювання результатів другого туру виборів Президента приймалося не на Майдані, а у Верховному Суді. Хоча це було політичне рішення, саме воно дало можливість вийти з кризової ситуації без застосування сили. Участь В. Януковича у третьому турі виборів, попри політичні заяви щодо нелегітимності такого рішення, таки свідчить про прийняття ним і членами його команди вердикту Верховного Суду. Крім того, досягнення політичного компромісу у серії „круглих столів” кандидатами на посаду Президента та діючим Президентом Л. Кучмою є прикладом політичного врегулювання кризи, а не примусового відбирання влади.

Нарешті, свідченням того, що події кінця 2004 року в Україні некоректно називати революцією, навіть політичною, є те, що новій владній команді не вдалося змінити принципи здійснення влади, або політичний режим. Ця теза буде розвинута в наступних частинах роботи.

Що ж таке революція? Сучасні дослідники революції (С. Хантінгтон, Т. Скокпол та Е. Трінбергер, Дж. Голдстоун) вказують на такі риси цього феномена: 1) розпад держави; 2) насильницький характер; 3) глибока, фундаментальна зміна існуючого ладу та соціальної структури суспільства; 4) радикальна зміна політичних інститутів і всієї політичної системи [16].

Якщо додати до цього, що революції – це переважно тривалі процеси, від кількох місяців до кількох років, тобто макроподії, що активізують всі верстви суспільства, зокрема селян, то стає зрозуміло, що визнання подій кінця 2004 року в Україні революцією є надто проблематичним.

Події листопада - грудня 2004 року мали деякі ознаки революційності (політична криза, що тривала від оголошення результатів другого туру виборів до рішення Верховного Суду про визнання результатів цього туру недійсними та призначення переголосування, політична мобілізація значної кількості громадян, протистояння влади і опозиції, політична поляризація в суспільстві), але це не дає підстав визнати їх революцією. Як зазначалося вище, ці події не були також і путчем, заколотом чи переворотом. Оцінку цих подій з ширшої перспективи краще здійснювати

крізь призму транзитології. У цій галузі політичних досліджень визначаються кілька типів політичної трансформації: реформа, революція, переворот і перехід. Якщо революція – це насильницька зміна існуючих інститутів, то перехід – це такий тип політичної трансформації, для якого характерна зміна інститутів без порушення правових норм. Реформа і переворот також не задовольняють цих вимог.

З цієї точки зору, в Україні відбулася ненасильницька зміна правлячої еліти за масової участі населення в політичному страйку в період президентської виборчої кампанії. Іншими словами, відбулося падіння режиму. Саме таке розуміння подій в Україні найчастіше можна знайти в уважних західних дослідників, навіть якщо вони використовують термін „помаранчева революція”. Тому, на мою думку, події листопада - грудня 2004 року в Україні коректніше пояснювати крізь призму транзиту, або переходу.

Якщо використовувати класичну чотирьохетапну модель переходу, запропоновану У. Растоу, дещо скоригувавши її відповідно до місцевих умов, то експлантаційний потенціал моделі залишається доволі високим. Початком переходу вважається лібералізація старого режиму. В Україні, як і у всьому СРСР, лібералізація почалась наприкінці 1980-х років. Щоправда, „перебудова” в Україні розпочалась з певним відставанням від Москви, що було характерним у відносинах між імперським центром і республіками. Провал путчистів у серпні 1991 року і проголошення суверенітету Росії, України та інших республік колишнього СРСР дав початок другому етапу переходу. З цього моменту динаміка і глибина реформ у кожній республіці набували особливого вигляду. У республіках Балтії перехід відбувався поступально та лінійно, тоді як в Україні, Білорусі та Росії поступальність і лінійність була перервана в різний час. У Білорусі згортання демократизації відбулось з приходом до влади О. Лукашенка. В Україні і Росії темп реформ почав знижуватись приблизно одночасно з переобранням президентів Л. Кучми і Б. Єльцина на другий термін. Це дало підстави деяким західним дослідникам говорити про появу „гібридних” держав, які застрягли в умовній „сірій зоні” і нездатні з неї вийти. За фасадом слабо виражених демократичних інститутів у трьох слов'янських республіках почали формуватися авторитарні режими, кожен з яких мав свої особливості. Зупинення демократизації і повернення до патримоніального панування та султанізму відбулась також і в кавказьких та середньоазійських республіках [17].

Ненасильницька зміна влади 2003 року в Грузії та 2004 року в Україні дають підстави вважати ці події початком третього етапу переходу у цих країнах. Водночас не зовсім мирний спосіб зміни влади 2005 року в Киргизстані та невдача опозиції на парламентських виборах 2005 року в Азербайджані і президентських виборах 2006 року в Білорусі підштовхують до думки про зупинку демократичного імпульсу на

**Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"**

Юрій Мацієвський

пострадянському просторі.

Український варіант переходу має кілька особливостей. По-перше, український перехід є тривалішим, ніж переходи у східноєвропейських чи балтійських країнах. По-друге, зі зміною влади розпочався третій етап суспільних трансформацій. Перший етап тривав з кінця 1980-х років до 1991 року. Другий – з 1991 року до кінця 2004. В цей період в Україні радянський номенклатурний авторитаризм трансформувався в новітній кланово-олігархічний різновид авторитаризму. Проте стверджувати, що нова влада сприятиме консолідації демократії, було б надто оптимістично. Визначальною рисою цього етапу є нова, але неповна зміна еліт, а суттю – змагання між політичними і бізнесовими угрупованнями, з одного боку, та намагання зберегти обличчя перед громадянами – з іншого.

По-третє, розпад „помаранчевої коаліції” і формування нової коаліції на чолі з Партією регіонів викликає застереження щодо поступальності демократичних змін в Україні. Отже, українцям доведеться вдруге після 1991 року рухатися по колу або реалізовувати поміркований варіант переходу.

У транзитології розрізняють два типи переходу – радикальний і поміркований. Радикальним шляхом перехід відбувався в країнах, де стара еліта повністю втратила легітимність. Зміна режиму відбулась або шляхом абдикації (відречення від влади), як це трапилось 1989 року в Чехо-Словаччині й НДР та 1993 року в Грузії, або насильницьким шляхом, як 1989 року в Румунії та 2005 року в Киргизстані.

Поміркований тип переходу передбачає перемогу опозиції на виборах, яка або веде переговори зі старою елітою щодо шляхів і методів здійснення реформ, або допускає проникнення представників старої еліти до владних структур. Останній шлях досить тривалий. До того ж, при збереженні позицій старої еліти у владі можливі відхилення й зупинки процесів демократизації. Саме цим шляхом розвивалися події в Україні та більшості пострадянських країн після 1991 року. Здається, подібним шляхом розвиватимуться події в Україні після провалу проекту створення демократичної коаліції та формування уряду з представників попередньої влади.

„Помаранчева революція” призвела до кількісних змін у владній верхівці, спричинила певні зміни у складі владної еліти, але дала дуже мало якісних змін. Повернення до влади попередньої команди спричинить чергову паузу в процесі переходу. Перехід в Україні ускладнюється неефективністю політичних еліт, проте він має шанс закінчитись консолідацією демократії у випадку громадського тиску демократично налаштованої частини населення на діючу владу.

Зміна влади чи зміна режиму?

Зі зміною частини правлячої еліти політичний режим в Україні виявляє

значний імунітет до змін. Для обґрунтування цієї тези пропонуємо порівняти відмінні та подібні риси здійснення влади (політичного режиму) часів президентства Л. Кучми і того, що складається з обранням В. Ющенка.

До відмінних рис слід віднести такі:

- змінилась риторика влади (ідеологему стабільності замінила ідеологема проведення реформ);
- започатковано низку ініціатив з реформування структури органів управління та територіального устрою;
- змінилось ставлення влади до ЗМІ;
- відбуваються позитивні зміни у розвитку громадянського суспільства;
- відбуваються позитивні зміни у політичній культурі населення більшості регіонів України, що наближає її до громадянського типу;
- політичні інтриги в оточенні Президента вийшли на поверхню, що закінчилось урядовою кризою та відставкою уряду Ю. Тимошенко;
- з 1 січня 2006 року вступили в дію доповнення до Конституції від 8 грудня 2004 року, які суттєво впливатимуть на суперництво між виконавчою та законодавчою владою в Україні. Свідченням цього є доволі сумнівне у правовому плані рішення парламенту про відставку уряду Ю. Єханурова, що відбулося на першому засіданні Верховної Ради після того, як зміни до Конституції вступили в дію.

Чого не було зроблено:

- не було доведено до кінця жодного розслідування діяльності посадових осіб різного рангу під час президентської виборчої кампанії; не було притягнуто до відповідальності жодного високопоставленого чиновника за корупційні дії; не завершено слідства у справі вбивства Г. Гонгадзе;
- не було здійснено реформи правоохоронних органів та не завершено реформу судової системи. Тому порушення прав громадян під час затримання та проведення досудового слідства хоч і зменшилися, проте тривають й далі;
- не було створено громадського телемовлення, про яке так багато говорили представники нової влади.

Перелік того, що проголошувала „нова влада”, але не зробила, міг би бути набагато довшим. Тут виокремлюються лише ті гасла, які, у випадку їх реалізації, мали б означати утвердження „цінностей Майдану” і тим самим виявляти зміни у способі здійснення влади.

Що залишилося:

- збереглась практика неконкурентного призначення кандидатів на посади різного рангу. Свідченням цього є провал кадрової політики нової влади [18];
- стиль ухвалення політичних рішень залишається непрозорим і непублічним. Так, за свідченням Є. Захарова, голови правління

**Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"**

Юрій Мацієвський

Української гельсінської спілки і співголови Харківської правозахисної групи, за десять місяців 2005 року Президент В. Ющенко видав 42 укази з грифом „опублікуванню не підлягає”. З них п'ять було видано після 1 квітня 2005 року, коли Президент публічно пообіцяв таку практику не використовувати. За цей період Кабмін видав 13 постанов і розпоряджень з грифом „Не для друку” [19]. Отже, як твердить Є. Захаров, практика використання незаконних грифів зберігається, хоча вона менша, ніж за президентства Л. Кучми. Іншими проявами непрозорого ухвалення рішень є угода від 4 січня 2006 року щодо поставок російського газу в Україну та результати виборів Голови Верховної Ради 6 липня 2006 року;

- заяви глави держави про необхідність затвердження на референдумі змін до Конституції нашоухує на думки про бажання Президента і частини його оточення залишити за собою попередні повноваження;

- корупція як системне явище, притаманне недемократичному врядуванню, не зникла. Це означає, що відносини між представниками влади і громадянами в цілому зберігають вигляд патронажно-клієнтельських стосунків. За оцінками міжнародної організації Transparency International, 2005 року за рівнем корупції Україна посіла 107 місце серед 158 країн світу. З показником 2.6 з 10.0 можливих (чим нижчий індекс, тим вищий рівень корупції) Україна опинилась поряд з Нікарагуа, Палестиною, В'єтнамом, Замбією та Зімбабве;

- збереглися структури, що прослуховують телефонні розмови державних службовців, політиків та окремих громадян. За твердженням В. Сівковича, в Україні діє близько 30 структур, що знімають інформацію з каналів зв'язку [20]. Для порівняння: 2002 року було надано 40 тисяч санкцій на зняття інформації, а за 9 місяців 2005 року - 11 тисяч [21]. Прикладом збереження такої практики став скандал з прослуховуванням працівниками СБУ кабінету экс-міністра юстиції Р. Зварича;

- фіскальна політика держави з її головним інститутом - податковою міліцією - залишилась без змін.

Отже, нова влада не спромоглася подолати наслідки „кучмізму”, що може свідчити як про глибину проникнення політичної корупції у всі шпарини суспільства, так і про „зараження” цією недугою нової влади. Неподолання „кучмізму” свідчить про моральну терпимість нової еліти до проявів політичної корупції, отже, ставить під сумнів саме визначення її як „нової”. Чи справді в Україні відбулося оновлення еліти? І що є критерієм оновлення? Ці, поки що риторичні питання, можуть стати предметом окремого дослідження.

Найбільшою загрозою для суспільства, на мою думку, є непрозорість і неpubлічність ухвалення політичних рішень, інформаційна закритість влади, збереження політичної корупції.

При вивченні перехідних режимів, поряд з трьома постійними ознаками політичного режиму, переліченими вище, як на мене, слід

враховувати і кілька змінних. Для цього увагу належить звертати принаймні на кілька індикаторів, що чіткіше пояснюватимуть характер перехідного режиму. До них зараховую такі: структуру панівних груп (еліт) у суспільстві, статус і становище опозиції та вплив неінституціоналізованих структур на політичний процес.

У структурі як правлячої, так і опозиційної еліти зберігається фрагментованість, фракційність, внутрішня боротьба і брак спільних цінностей, що могли б стати основою досягнення загальнонаціонального консенсусу. Розкол у команді „помаранчевих” унеможливив не лише формування єдиної передвиборчої коаліції, але й формування коаліції в парламенті.

Статус опозиції залишається нерегульованим, хоча становище помітно змінилось, особливо якщо порівнювати з часами другого президентства Л. Кучми. Нарікання представників Партії регіонів, СДПУ(о) і КПУ на політичні репресії нової влади швидше слід сприймати як ознаку змін у становищі опозиції, ніж прояви (чого не можна виключати в окремих випадках) політичної помсти.

Нарешті, вплив неінституціоналізованих структур на політичний процес в Україні переважно виявляється у діяльності фінансово-промислових груп (ФПГ). Їх вплив на політичний процес дещо знизився порівняно з періодом до 2004 року, проте самі ФПГ залишились майже незмінними. Найпотужніша на сьогодні серед них політична і бізнесова структура Р. Ахметова, що є фінансовим двигуном Партії регіонів, пройшла в парламент і одержала у ньому найбільше місць.

Отже, в Україні зі зміною перших осіб держави і значного прошарку еліти другого ешелону (голів обласних і райдержадміністрацій) політичний режим у своїй суті залишається гібридним. Інерційність інститутів старого режиму впливала на ситуацію в Україні за часів президентства Л. Кучми, вона ж зберігає вплив і в період президентства В. Ющенка. Радикальної зміни інститутів не відбулося. Старі інститути і практики зберігають свій вплив, а нові у вигляді адміністративної, територіальної реформи та реформи політичної системи наштовхуються на опір.

Навіть поверховий аналіз постійних і змінних індикаторів політичного режиму в Україні дає підстави визначити його як перехідний, поставторитарний режим, у якому поєднуються як авторитарні, так і демократичні методи здійснення влади. Подібне визначення сучасного політичного режиму в Україні знаходимо в оцінках експертів міжнародної організації Freedom House.

Методологія моніторингу виходить з того, що за „1” приймається повна відповідність стандартам демократичного урядування. Відхилення від „1” характеризує рівень невідповідності цим стандартам. Політичний режим країни, сумарний показник якого (шкала демократизації) перебуває у межах 1 - 2, визначається як „консолідована демократія” (Consolidated

**Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"**

Юрій Мацієвський

Democracy); на рівні 3 – „напівконсолідована демократія” (Semiconsolidated Democracy); 4 – „перехідне урядування або гібридний режим” (Transitional Government or Hybrid Regime); 5 – „напівконсолідований авторитарний режим” (Semiconsolidated Authoritarian Regime); у межах 6 - 7 – „консолідований авторитарний режим” (Consolidated Authoritarian Regime) [23].

Таблиця

	1997	2004	2005
Виборчий процес	3,25	4,25	3,50
Громадянське суспільство	4,00	3,75	3
Незалежність ЗМІ	4,50	5,50	4,75
Урядування	4,50	5,25	–
Конституційний, законодавчий та судовий устрій	3,75	4,75	4,25
Корупція	–	5,75	5,75
Шкала демократизації	4,00	4,88	4,50

Таблицю складено за даними моніторингу, який за спеціальною програмою у 27 посткомуністичних країнах проводить міжнародна правозахисна організація Freedom House [22].

Тут слід наголосити, що авторитарні тенденції помітні як у виконавчій, так і в законодавчій гілці влади. У новому парламенті через запровадження інституту імперативного мандата зріс вплив формальних і неформальних лідерів партій та керівників фракцій, а вплив депутатів на законодавчий процес зменшується. У цій ситуації парламент може перетворитися на новітню олігополію – панування обмеженої кількості власників партій, що матимуть вирішальний вплив на прийняття політичних рішень.

Особливості політичного процесу в Україні

Події листопада - грудня 2004 року стали великим потрясінням для всього українського суспільства. Політична система вийшла з кризи оновленою завдяки ненасильницькому вирішенню політичного конфлікту, частковою зміною еліти, що сповідує інші, ніж попередній режим, цінності, зміною значної кількості представників виконавчої гілки влади у масштабах всієї держави.

З падінням режиму Л. Кучми розпочався новий етап суспільних і політичних трансформацій. Водночас закінчився десятилітній період авторитарної стабільності. Урядова криза вересня 2005 року, парламентсько-урядова криза січня 2006 року, загострення відносин з Росією через проблему постачання газу та контролю навігаційних об'єктів на південному узбережжі Криму, парламентська криза липня 2006 року – головні ознаки того, що Україна переживає і буде й надалі відчувати значні політичні потрясіння.

Причини цих збурень полягають у зміні політичного керівництва в країні. „Помаранчева революція” вплинула на геополітичну рівновагу в Євразії, що забезпечувалася домінуванням Росії. Зміна влади в Грузії та Україні сприймається в Росії як загроза її прагненню реалізувати чи то неоімперську модель політичного управління, чи то перетворення Росії на „євразійську Нігерію” - головного постачальника енергоресурсів до багатьох європейських та пострадянських країн.

Зважаючи на те, що „помаранчева коаліція” розпалась, а нову очолює Партія регіонів, внутрішньополітична напруга на досить високому рівні збережеться ще принаймні до кінця 2006 року. Нових збурень слід чекати під час ухвалення останніх законів щодо вступу до СОТ, питання статусу російської мови, руху України до НАТО. В цілому, можна стверджувати, зі змінами до Конституції значний рівень напруги зберігатиметься і між виконавчою та законодавчою гілками влади.

Рух України до консолідованої демократії залежатиме від здатності політичних еліт конструктивно співпрацювати, діяльності нового уряду стосовно впровадження політичних реформ, міри співпраці України з Євроатлантичними структурами, розвитку громадянського суспільства і станом демократії в сусідніх країнах.

Література:

1. Див. **Полохало В.** Політична арена України / /Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 4; **Полохало В.** Метаморфози посткомуністичної влади // Сучасність. – 1996. – № 9; **Полохало В.** Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії // Політична думка. – 1998. – № 2.
2. **Полохало В.** Політологія посткомуністичних суспільств в Україні та Росії // Політична думка. – 1998. – № 2. – С. 17 - 18.
3. **Колодій А.** До питання про політичний режим в Україні // Сучасність. – 1999. – № 7 - 8. – С. 84 - 96.
4. **Лінецький С.** Політичний режим в Україні (1991 - 1997) // Політологія. Посібник для студентів вузів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Академія. – С. 192.
5. Детальніше про дискусії між західними дослідниками стосовно політичного режиму в Україні див. **Т. Kuzio.** Regime type and politics in Ukraine under Kuchma // Communist and Post-Communist Studies, 2005, № 38, pp. 167 - 190.
6. Ibid. – P. 170.
7. **Carothers T.** The End of Transition Paradigme // Jornal of Democracy, 2002, № 13 (1). - P. 10.
8. **Кузьо Т.** Десять свідчень того, що Україна неорадянська держава // <http://www.pravda.com.ua>. від 25.03. 2004

**Між авторитаризмом і демократією:
політичний режим після "помаранчевої революції"**

Юрій Мацієвський

9. **Darden K.** Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine under Kuchma // *East European Constitutional Review*, Vol. 10 (2/3), 2001, pp. 67 - 71.

10. **Рябчук М.** Зона Відчуження. Українська олігархія між Сходом і Заходом. - К.: Критика, 2004.

11. **Hans Van Zon.** Political Culture and Neo-Patrimonialism Under Leonid Kuchma // *Problems of Post Communism*, Vol. 52, № 5, September - October 2005. - P. 15.

12. Огляд публікацій на цю тему та альтернативне пояснення подій кінця 2004 р. в Україні через категорію переходу було запропоновано мною у таких публікаціях: **Мацієвський Ю.** „Помаранчева революція” крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень // *Політичний менеджмент.* - 2005. - № 6. - С. 7 - 22; **Мацієвський Ю.** „Помаранчева революція” крізь призму транзитології // *І.* - 2005. - № 40. - С. 29 - 39.

13. **Колодій А.** Від „Сірої зони” до кольору сонця: Помаранчева революція і демократичний перехід в Україні // *Агора*. Вип. 1. <http://www.kennan.kiev.ua/kkr/publications.htm>; **Якушик В.** Українська революція 2004 - 2005 років. Спроба теоретичного аналізу // *Політичний менеджмент.* - 2006. - № 2. - С. 19 - 36.

14. **Маркс К.** Злиденність філософії // **Маркс К., Енгельс Ф.** Твори. Вид. 2-ге. Т. 4. - К., 1959. - С. 94.

15. **Якушик В.** Українська революція 2004 - 2005 років. Спроба теоретичного аналізу // *Політичний менеджмент.* - 2006. - № 2. - С. 27.

16. Детальніше про пояснення революції див. **Мацієвський Ю.** Помаранчева революція крізь призму транзитології // *І.* - 2005. - № 40. - С. 29 - 39.

17. **Eke S., Kuzio T.** Sultanism in Eastern Europe. The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus // *Europe-Asia Studies*, vol. 52, no. 3 (May 2000), pp. 523 - 547.

18. Див. Публікації **Ю. Мостової, С. Рахманіна, Н. Пестрякової** у „Дзеркалі тижня” №№ 1, 3, 17 за 2005 р.

19. **Захаров Є.** Усвідомлена необхідність правозахисту // *Критика*, № 12, 2005. - С. 7.

20. Програма „Вибори 2006”, канал 1+1, ефір 9 березня 2006 р.

21. **Захаров Є.** Усвідомлена необхідність правозахисту // *Критика*, № 12, 2005. - С. 7.

22. *Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia* / Ed. A. Motyl, A. Schnitzer. - N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. - XVII, 666 p.

23. *Ibid* - p. IX - XVII.